

FRENK TALIS

NEPOPRAVLJIVI
ROMANTIK

i druga otkrovenja o ljubavi

Preveo Vladan Stojanović

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2019.

Nikoli, neizlečivo

U V O D

Rimski filozof Lukrecije čuven je po svom didaktičkom spevu *O prirodi stvari*, koji se bavi širokom lepezom tema kao što su kretanje atoma, kosmos, vreme – i umnogome psihologija.

Pišući o umu i ponašanju, Lukrecije je opisao i ono što se događa kad se ljudi zaljube. Zapazio je da se zaljubljeni često uzbude i unezvere od nezasite žudnje. Seksualno opštenje, često strastveno i nasilno, donosi samo privremeno olakšanje, zato što zaljubljeni neprestano traže još. Čitalac tih redova stiče utisak da je Lukrecije opisivao zavisnost. Koristio je izraze koji sugerišu da je zaljubljivanje pomalo nalik bolesti, ili, još gore, ludilu. Ljubav je, kako kaže, slična nepobedivoj bolesti, a zaljubljeni krvare iz nevidljivih rana. Bolesni su od ljubavi: slabi i skloni zanemarivanju obaveza. Ponašaju se budalasto i traće bogatstvo na ekstravagantne poklone; postaju nesigurni i ljubomorni.

Lukrecije, posle opisivanja simptoma, pribegava sredstvu bliskom velikom broju komičara. Poigrava se našim očekivanjima da bi nas nasmejao. Kaže: „Takva je ljubav, kad dobro ide – zamislite kakva je kad krene naopako.“ Više ne nastupa kao klasični filozof, već prijatelj ili drug u piću.

Zatim pripoveda o onom što se događa kad ljubav pođe naopako. Ljubavnici se odaju deluziji i gube sposobnost razumnog rasuđivanja. Upadaju u stanje slično produženoj halucinaciji. Običnost ili čak ružnoću doživljavaju kao izuzetnu lepotu. Ne mogu da se odvoje od voljenih, a svi na svetu postaju beznačajni. Ljubavnici postaju kukavna i bespomoćna bića. A zadovoljstva koja doživljavaju – senzualnost, uzajamno ushićenje – samo ih ograničavaju. Lukrecije upozorava da boginja ljubavi namiče teške okove.

Zanimljivo je, čak čudesno, što nam rimski filozof, preminuo pre dve hiljade godina, nudi prepoznatljivi opis ljubavne bolesti. Po tome bi se dalo zaključiti da se ljudska priroda nije mnogo promenila od klasične starine. Ali Lukrecije se tu ne zaustavlja. On razrađuje ovu tvrdnju i pravi razliku između ljubavi koja dobro ide i one koja ide naopako – između normalne i abnormalne ljubavi. Čitava psihijatrija, šire gledano, zasnovana je na ovoj podeli: na identifikaciji abnormalnih pojedinaca u okviru šire, „normalne“, populacije.

Simptomi koje Lukrecije povezuje s ljubavlju koja dobro ide neznatno su manje dramatični od onih koje povezuje s ljubavlju koja ide naopako. Ovo ukazuje na kontinuum žestoke strasti, umesto na stvarnu razliku između normalnog i abnormalnog. Ne verujem da je Lukrecije imao čvrste stavove o ovom pitanju i verujem da pominje razliku u spevu, samo da bi mu šala uspela.

On opisuje ljubavnike kao budale. Njegovi stihovi odišu prilično prezrivo tonom. Poziva nas da se zajedno s njim smejemo njihovoj ludosti. Mnogo ljudi deli taj stav. Posmatranje ljudi koji prave budale od sebe izaziva izvesnu količinu sumnjivog zadovoljstva, ali, kad se podsmehujemo ljubavi, to činimo s pozicija licemera ili robota. Ko se nije ponašao budalasto – ili, u najmanju

ruku, krajnje neobično – kad je zaljubljen? Na ljubav su imuni samo oni koji odbacuju društvo ili potiskuju osećanja.

O Lukreciju ne znamo gotovo ništa. Sveti Jeronim govori nam da je počinio samoubistvo u zreлом životnom dobu. Navodno je poludeo od ljubavnog napitka. Možda je trebalo da ozbiljnije shvati ljubavnu bolest.

Bila je pametna, uspešna i mnogo depresivna – operaska pevačica s obiljem talenta. Bila je, kao što je često slučaj s depresivnim pacijentima, izuzetno razdražljiva. Objašnjavala mi je kako doživljava vođenje ljubavi sa suprugom: „Osećam se kao lutka na naduvavanje“, rekla je, napućenih usana i ukočenih udova. Iznenada me je pogledala, kao da me prvi put vidi. „Zašto ovo radite?“, pitala je. Bez razmišljanja sam joj ponudio stereotipni odgovor. „Ovo je moj posao...“ Trebalo je da se više potrudim. Trebalo je da znam kako neću dobiti priliku za predstavljanje svog stava. Od psihologa je očekivala nešto dubokoumnije. „Sva ova beda i nesreća“, eksplodirala je. „Iz dana u dan – slušate tuđa sranja – slušate moja sranja! Kakva osoba može na taj način da zarađuje za život!“ Vatra joj je zgasnula u očima. Gledao sam kako tone u blato samoprezira. Načinila je slabašni gest izvinjenja. „U redu je“, rekao sam. Ponudio sam joj bolji odgovor – iako nekompletan i pomalo neiskren.

Zašto sam postao psihoterapeut?

Umiveni i bezbedni odgovor bio bi da sam se prihvatio tog posla da bih pomagao ljudima. I bio bi istinit. Ali on je tako očigledan da je u potpunosti neinformativan, kao pitanje vatrogascu zašto se učlanio u vatrogasnu brigadu, na koje dobijate odgovor: „Da bih gasio požare.“

Otkad znam za sebe, zanimalo sam se za granične zone, rubna, sumračna mesta i neobičnosti. Kao adolescent gutao sam tomove fantastike i horora, najviše zato što je ovaj žanr istraživao mračne kutke uma i bizarno ponašanje. Opčinjenost neobičnostima (a pogotovo onima psihološke prirode) s godinama je slabila i postajala bliža intelektualnoj radoznalosti. Ali, u osnovi, ostala je nepromenjena.

Radio sam u mnogo različitih okruženja, i u nekim veoma velikim, haotičnim bolnicama. U svima njima, kad god bih dobio priliku, izbegavao sam užurbane „linije fronta“ – recepciju, ambulantu, odeljenja. Bežao sam od glavnih saobraćajnica i lutao po podrumima, zapuštenim hodnicima i praznim kancelarijama. Ponekad sam skitao po jezivim, tihim mestima, ne videći živu dušu. Na jednom od tih lutanja naišao sam na nešto što je ličilo na napuštenu operacionu salu, s tavanicom od staklenih ploča. Najveći deo stakla bio je razbijen. Jesenje lišće prekrivalo je podne pločice. U središtu prostorije bila je starinska mašina, belih emajliranih površina. Bila je uglavnom teleskopska, posađena na osnovu u obliku točka i načičkana polugama. Osećao sam se kao junak romana H. Dž. Velsa ili Žila Verna. Drugom prilikom naišao sam na sobu oivičenu prašnjavim policama. Na svima su bile pravougaone plastične kutije, s komadima ljudskog mozga u formaldehidu. Prostorija je nalikovala na jezivu biblioteku sećanja. U viktorijanskoj umobolnici naišao sam na sićušni muzej koji je sadržao zbirku umetnina nekadašnjih pacijenata. Bio sam jedini posetilac. Pojavio se kustos – majušna, živahna žena – koja je smesta tražila da se upozna s mojim mišljenjem o uticaju toplog vremena na ubilačko ponašanje.

Simptomi moraju imati uzroke, koji mogu biti posledica abnormalnosti u mozgu, neravnoteže neurotransmitera, potisnutih

sećanja ili izvitoperenih razmišljanja. Ali simptomi su i krajnje tačke priča. Smatram da je psihoterapija povezana s narativom koliko i sa naukom ili samilošću, možda čak i više. Neprijatna istina, koju nisam mogao da predstavim depresivnoj operskoj pevačici, jeste da smatram svakodnevno suočavanje s bedom psihoterapije podnošljivim zato što volim da slušam priče – pogotovo one s naznakom neobičnosti, praćene nesvakidašnjim ili zapanjujućim kliničkim prezentacijama. Činjenica da me ovo svrstava rame uz rame sa nekim veoma uglednim ljudima leći nečistu savest.

Praktikovanje psihoterapije dugo je povezano s pripovedanjem. Ana O., prva pacijentkinja lečena procedurom koja se kasnije razvila u psihoanalizu, prelazila je u izmenjeno stanje svesti u kom je Jozefu Brojeru (Frojdovom pokrovitelju i saradniku) pripovedala priče koje su ga podsećale na dela Hansa Kristijana Andersena. Predstavljale su sastavni deo terapije. Nagnale su je da opiše Brojerov pristup kao „lečenje pričom“.

Ljudi su žive knjige. Lečenje pričom otvara korice i pušta priče napolje.

Ova knjiga sastoji se od niza istinitih priča o stvarnim ljudima. Sve njih upoznao sam preko psihoterapije, zato što su zapali u velike nevolje, zato što su se zaljubili, ili zato što su bili zaljubljeni. Njihovi problemi najčešće su bili emocionalni, seksualni, ili njihova kombinacija. Romantična ljubav, kao što je zapazio Lukrecije, gotovo uvek povezana je s fizičkom željom. Klinički fenomeni koje ću opisivati (simptomi, osećanja i ponašanja) jesu autentični; izmenio sam podatke o pacijentima da bih zaštitio njihovu privatnost.

* * *

Najranije pesme zabeležene su u Egiptu pre otprilike tri i po hiljade godina. To su probrane ljubavne pesme koje opisuju očajanje ljubavnika kao bolest. I rani medicinski tekstovi opisuju zaljubljenost kao bolest. Galen, grčki lekar iz drugog veka, opisuje udatu ženu koja je izgubila san i počela neobično da se ponaša zato što se zaljubila u plesača. Ljubavna bolest se od vremena klasične starine, pa do osamnaestog veka, smatrala prihvatljivom dijagnozom. U devetnaestom veku je manje-više iščezla. Izraz „ljubavna bolest“ danas se koristi kao metafora, a ne kao dijagnoza.

Kad ljubavlju pogođeni pojedinci izraze svoje nevolje, najbolje čemu se mogu nadati jeste malo saosećajnosti i ironični, znalčki osmeh. Zadirivanje i podsmeš su česte reakcije.

Ali ljubavna bolest nije bezazlena. Neuzvrćena ljubav je čest uzrok samoubistva (naročito među mladima). Gotovo 10 procenata ubistava je motivisano seksualnom ljubomorom. Uverenje da poremećeni bliski odnosi nisu samo pratioci mentalnih bolesti već njihov primarni uzrok, ima sve veći broj pristalice u psihijatriji i psihologiji.

Često sam razgovarao s pacijentima obolelim od ljubavi, čije su se psihološke patnje i poremećaji u ponašanju po ozbiljnosti mogli meriti s bilo kojim ozbiljnim simptomima najozbiljnijih psihijatrijskih bolesti. Takvi pacijenti obično se stide otkrivanja misli i osećanja, pošto su usvojili preovlađujući stav da je ljubavna bolest prolazna, adolescentska, nevažna ili smešna. Ništa nije dalje od istine. Emocionalne i bihevioralne posledice zaljublivanja mogu biti dugotrajne i duboke. Video sam kako divlje strasti rastaču konvencionalne živote i kako ljudi dugo pate zbog odbijanja. Pratio sam pojedince do ivice psihološkog ambisa – do mračnih, zastrašujućih mesta – na kojima je nepažljiva reč ili

nezgodna rečenica mogla da ih gurne u nepovrat. Gledao sam pacijente koji slušaju sirenski zov zaborava, privučeni obećanim olakšanjem i večnim odmorom. Uspevao sam, ponekad očajničkim naporima, da ih ubedim da uzmaknu od ambisa. Upoznao sam ljude iscedene žudnjom i čežnjom, svedene na blede senke nekadašnjeg sebe. Ni u jednoj od tih situacija nisam se našao u napasti da im ponudim ironični, znalčki osmeh.

Izraz „neizlečiva romantika“ predstavlja više od zabavne etikete – on ukazuje na neuglednu kliničku stvarnost. Strasni pesnik iz drevnog Egipta piše kako doktori ne mogu da izvidaju njegovo srce lekarijama. Verovatno je imao pravo.

Ljubav je velika sila koja izjednačava. Svi je žele, svi se zaljubljuju, svi je gube i svi poznaju nešto od ludila koje donosi. I kad ljubav pođe naopako, naš imetak, obrazovanje i društveni položaj ne znače ništa. Odbijeni plemić je jednako ranjiv kao odbijeni vozač autobusa. Svi veliki teoretičari psihoterapija, od Frojda pa nadalje, slažu se da je ljubav neophodni uslov ljudske sreće.

Verujem da problemi izrasli iz ljubavi – zaljubljenost, ljubomora, slomljeno srce, trauma, nedolična privrženost i zavisnost, da pomenem samo neke – zaslužuju ozbiljno razmatranje i da je linija koja razdvaja normalnu od abnormalne ljubavi često nejasna. Nadam se da će ovaj stav biti podržan ponekad prilično uznemirujućim otkrićima koje slede – uznemirujućim, zato što, u krajnjoj liniji, ukazuju na prisustvo duboko ukorenjene i sveprisutne ranjivosti, utkane u naš nervni sistem evolutivnim procesima. Najmanja iskra seksualne privlačnosti može izazvati požar u kom možemo sagoreti. Svi posedujemo ovu uspavanu sklonost. To objašnjava zašto su primeri njenog punog izraza na kliničkom nivou tako privlačni i uznemirujući. Nagone nas da

razmišljamo o vlastitim intimnim iskustvima i upozoravaju na opasnosti koje nam možda prete.

Psihoterapija je zloglasno podeljena oblast. Postoje različite škole mišljenja (npr. psihoanalitika, geštalt, racionalno-emozivna) i svaku predstavljaju čelnici sa specifičnim prilazom, koji odstupa od glavnog toka, čuvajući zaokruženi komplet osnovnih vrednosti i principa. Ova odstupanja od ortodoksnog kreću se u rasponu od sitnih izmena teorije, do značajnih revizija doktrine. Istorija psihoterapije puna je krvavih borbi, raskola, secesija i intelektualnih omraza. Mogla bi se zamisliti na papiru u obliku složenog dijagrama, sastavljenog od nekoliko stabala, s brojnim granama i izdancima. Proces rasta i ponovljenog grananja traje već stotinak godina. Nastavlja se do dana današnjeg.

Odražavanje teorijske orijentacije autora uobičajeno je za knjige ove vrste. Simptomi se, tipično, tumače i poimaju u kontekstu autoru najdražeg unitarističkog pristupa. Oduvek sam smatrao da je sklonost ka pojedinačnoj školi psihoterapije nepotrebno ograničavajuća, pošto verujem da i najskrajnutiji inovatori u istoriji ove oblasti imaju nešto značajno ili korisno da kažu o poreklu, zbrinjavanju i lečenju simptoma. Klinički opisi u ovoj knjizi su stoga predstavljeni s komentarima koji pozajmljuju iz mnoštva raznolikih perspektiva.

Psihoterapeute možda zabavljaju brojne međusobne rasprave, ali učestvuju – kao jedinstvenija grupa – u mnogo većoj, tekućoj raspravi s biološkim psihijatrima, o izvornom poreklu mentalnih bolesti. Biološka psihijatrija zasnovana je na pretpostavci da su sve mentalne bolesti uzrokovane strukturalnim ili hemijskim abnormalnostima u mozgu. Naravoučenije ove pretpostavke jeste da biologija, kao fundamentalnija nauka, nadmašuje psihologiju. Relativni status pridodat biološkom i psihološkom objašnjenju

mentalnih bolesti često utiče na polarizaciju stavova. Suparnici iz oba tabora obično su strastveni i glasni. Moram reći da i ovu raspravu – u njenom ekstremnom obliku – smatram prilično jalovom.

Čak i ako neko pretpostavlja da se sve mentalne bolesti mogu mapirati kao moždane, to ne znači da je psihologija bezvredna, kao što biologija nije obezvređena hemijom i kao što hemija nije obezvređena fizikom. Gotovo sve u vasioni može biti objašnjeno na različite načine i na različitim nivoima. Mentalni život ljudi nije izuzetak. Raznolike perspektive su prosvetljujuće i nude celovitije i bolje svedočanstvo o fenomenu. Moji komentari, shodno ovom stavu, uključuju i reference biološke psihijatrije i nauke o mozgu.

Imao je devetnaest godina. Bio je student filozofije, masne kose i retke brade. Tamni podočnjaci ukazivali su na neprospavane noći. Odeća mu se osećala na cigarete. Devojka ga je napustila. Pokazivao je brojne simptome ljubavne bolesti, koje su pesnici vekovima opisivali. Napetost i bes isijavali su iz njega poput talasa.

„Nije mi jasno kako se to desilo. Jednostavno mi nije jasno.“ Gledao sam kako nervozno tapka nogom. „Možete li mi dati *bilo kakve* odgovore?“ Naglašavanjem je pretvorio bezazleno pitanje u izazov, protkan suptilnom optužbom, nametanjem nemoći.

„To u velikoj meri zavisi od vaših pitanja.“

Mladićevi bledi obrazi blago su se zarumeneli. „O čemu se tu radi? Mislim na... život, ljubav. O čemu se tu radi?“

Ljubav i život često se povezuju, zato što je gotovo nemoguće razmišljati o životu bez ljubavi. U veoma stvarnom smislu,

Frenk Talis

postavljanje pitanja o prirodi ljubavi vodi nas ka veoma dubokim pitanjima o tome šta znači biti čovek i kako bi trebalo živeti.

Mladi pacijent pružio je ruke. Ostale su da vise u vazduhu:
„Pa?“

PRVO POGLAVLJE

Advokatska službenica:

Ljubav koja ne prihvata poricanje

Sedeli smo na dve stolice sa visokim naslonom. Gledali smo se preko stočića. Kutija maramica, neophodna alatka profesionalnog psihoterapeuta, bila je nadohvat ruke. Ona je možda najpotcenjenije od svih profesionalnih pomagala. Proveo sam silne sate gledajući kako ljudi plaču.

Megan je bila žena četrdesetih godina, konzervativno odevena, mekih, zaobljenih kontura. Imala je tamnosmeđu kosu, s urednim kratkim pramenovima koji su se svijali ispod brade i blage crte lica. U opuštenim trenucima imala je snishodljiv, samosvesni osmeh. Rub suknje sezao joj je dosta ispod kolena. Nosila je udobne cipele. Bezobzirna osoba opisala bi je kao neukusno odevenu.

Njen lekar opšte prakse poslao mi je propratno pismo, s najosnovnijim podacima o slučaju. Propratna pisama (najčešće se diktiraju i predaju sekretaricama na kucanje) imaju neutralni ton. Sadrže kratke, štire rečenice, lišene dramatike: ime, životnu

dob, adresu, okolnosti. Meganina priča je uprkos tome sačuvala pozorišnu energiju. Šturi spis lekara opšte prakse nije uspeo da ukroti osnovne elemente suštinski tragične ljubavne priče: emocionalnu ekstremnost, nepromišljenu strast i čežnju.

Proučavao sam propratno pismo pre no što je Megan ušla u ordinaciju. Pitao sam se kako izgleda. Moj mozak se dao na posao oblikovanja odgovarajuće romantične heroine. Zamišljao sam vitku, visoku ženu, razbarušene kose i nemirnog pogleda. Moram priznati da sam bio malo razočaran kad je ušla u ordinaciju.

Svi klišeji su u nekoj ravni istiniti. Spoljnji izgled *ume* biti veoma varljiv. Ljudi se reko vide prilikom prvog susreta. Potrebno je mnogo gledanja da bi se videlo ko je stvarno tu. Na prvoj sesiji video sam samo advokatsku službenicu. Osoba koja je sedela preko puta mene ustinu je bila mnogo egzotičnija, ali nisam mogao da je vidim od predrasuda.

Posle nekoliko uvodnih napomena, objasnio sam joj da sam pročitao propratno pismo njenog doktora i da želim da čujem njenu verziju događaja.

„To je teško“, rekla je.

„Teško je“, složio sam se. „Siguran sam da jeste.“

„Razgovaraćemo“, nastavila je. „Ispričaću vam šta se zbilo – ali osećanja će predstavljati problem.“

„Nema potrebe za žurbom“, odvratio sam. „Samo polako.“

Megan nikad nije patila od značajnijih psiholoških problema, izuzev nekoliko epizoda blage depresije. „Moja depresija nikad nije bila naročito ozbiljna“, rekla je. „Hoću reći, ne kao kod nekih ljudi. Ponekad sam bila blago neraspoložena, to je sve. Raspoloženje bi mi se posle nekoliko nedelja popravilo. Posle toga bi sve bilo kako treba.“

„Jeste li identifikovali pokretače?“

„Pravnici za koje radim umeju da budu zahtevni. Možda je u pitanju stres.“

Klimnuo sam s razumevanjem i nešto pribeležio.

Megan je dvadeset godina bila u braku. Njen suprug Filip bio je računovođa. Bili su srećni. „Nismo imali dece“, govorila je. „To nije bio rezultat zajedničke odluke – već jednostavno nikad nije kucnuo pravi čas. Odlagali smo tu odluku, dok nije prestala da bude bitna. Ponekad se pitam kako bi bilo da smo imali dece, da sam bila majka, ali ne mogu reći da je to nešto za čim najviše želim. Ne smatram to promašajem. I sigurna sam da i Fil deli to mišljenje.“

Megan je pre dve godine morala da se obrati zubaru, specijalizovanom za zahtevnije vađenje zuba.

„Sećate li se vašeg prvog susreta?“

„S Damanom?“ Oslovljavanje zubara po imenu bilo je malo neobično. Ne bi trebalo da bude važno, ali je u ovom slučaju bilo.

„S gospodinom Vermom.“ Nisam hteo da je ispravim, već samo da potvrdim da govorimo o istoj osobi.

Upitno me je pogledala. Ohrabrio sam je da nastavi sitnim gestom. „Pregledao me je – i rekao da bi trebalo da izvadim zub. Otišla sam kući.“

„Je li vam se učinio privlačnim, jeste li išta *osetili*?“

„Mislila sam da je prilično zgodan. Prijatno je nastupao. Ali...“ Odmahnula je glavom. „Ne znam. Znae, zato je ovo tako nezgodno. Teško je opisati takve stvari. Možda sam nešto osutila – na samom početku. Da. Verovatno jesam. Samo nisam bila sigurna. Bila sam zbunjena.“

Opazio sam da je uzrujana. „U redu je...“

Daman Verma ju je operisao. Nije bilo problema. Sve je teklo po planu. Megan se probudila kad je prestalo dejstvo anestezije. Osećala se drugačije. „Bila sam svesna ljudi koji se kreću oko mene – dve bolničarke... bilo je zvukova, glasova. Otvorila sam oči i ugledala svetlo na tavanici. Sećam se da sam pomislila: moram da ga vidim. Nisam bila uplašena ili zabrinuta. Ishod operacije me nije zanimao. Želela sam samo jedno, da ga vidim.“

„Zašto?“

„Imala sam... tu potrebu. Osećala sam da je to – ne znam – neophodno.“

„Jeste li želeli nešto da mu kažete?“

„Nisam. Samo sam htela da ga vidim.“

„Da, ali zašto?“ Tražio sam precizniji odgovor, ali ona nije bila voljna ili nije mogla da mi ga da.

Zubar je pozvan. Došao je u sobu na intenzivnoj. Uhvatio je Megan za ruku. Verovatno joj je saopštio nekoliko ohrabrujućih reči. Nije mogla da ih se seti, pošto ga nije slušala. Bila je u potpunosti zaokupljena njegovim licem. Učinilo joj se neprirodno lepim. To lice bilo je oličenje najčistijih muških vrlina – snage, kompetencije, ostvarenosti. U njegovim očima otkrila je nešto prilično izuzetno, nešto tako neočekivano da ju je ostavilo bez daha: uzajamnost, recipročnost. Želeo ju je, koliko i ona njega. To je bilo očigledno. Zašto to nije ranije videla? Stisnula ga je nešto jače, kad je pokušao da se odvoji od nje. Delovao je postišeno. Naravno da je postišen. Nije mogao da pokaže svoja osećanja ovde, pred bolničarkama. Kako će joj izjaviti ljubav u sobi na intenzivnoj? Mora voditi računa o svom ugledu. Profesionalac je. Zabavljao ju je svojom glumom, trapavim naporima da prikrije istinu. Pustila ga je. Znala je, sasvim, da je ljubav koju osećaju